

Костюк Тетяна Володимирівна

аспірантка

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Костюк Татьяна Владимировна

аспирантка

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

Kostiuk Tetiana

PhD student

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ДУХОВНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ: ПРОСТІР ЦІННІСНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

ДУХОВНАЯ СФЕРА ЛИЧНОСТИ: ПРОСТРАНСТВО ЦЕННОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ

SPIRITUAL AREA OF PERSONALITY: SPACE OF VALUE ORIENTATION

Анотація. Духовність є основою внутрішнього світу людини, фундаментом її продуктивного розвитку та досягнення акме. У статті спробуємо з'ясувати місце та роль духовної сфери та її окремих компонентів у життєдіяльності особистості в контексті фундаментальних засад індивідуально-суспільного буття. В ній розглядатимуться питання місця духовної свободи, пізнання, світогляду, духовних потреб, релігійності, любові у розвитку особистісних духовних трансформацій тощо.

Ключові слова: духовність, особистість, цінність, духовний потенціал, світогляд, духовна діяльність, свобода, любов, пізнання.

Аннотация. Духовность является основой внутреннего мира человека, фундаментом ее продуктивного развития и достижения акме. В статье попробуем выяснить место и роль духовной сферы и ее отдельных компонентов в жизнедеятельности личности в контексте фундаментальных основ индивидуально-общественной жизни. В ней рассмотрены вопросы места духовной свободы, познания, мировоззрения, духовных потребностей, религиозности, любви в развитии личностных духовных трансформаций и др.

Ключевые слова: духовность, личность, ценность, духовный потенциал, мировоззрение, духовная деятельность, свобода, любовь, познание.

Summary. Spirituality is the basis of human's inner world, the foundation of productive development and the achievement of acme. This article will attempt to clarify the role and place of the spiritual sphere and its concrete components in the life of the individual in the context of the fundamental principles of personal and social life. It considered the role of spiritual freedom, cognition, outlook, spiritual needs, religion and love in the development of personal spiritual transformations etc.

Key words: spirituality, personality, value, spiritual potential, outlook, sense of life, religion, spiritual activity, freedom, love, components of personal spirituality, noesis.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її значення. Серед безлічі філософських проблем питання сутності людини, фундаменту її існування, місця та призначення у світі завжди займало одну із провідних позицій. Нинішні актуальні тенденції до аналізу аксіосфери як інтегративної системи ціннісних взаємозв'язків людини з природним, культурним та суспільним середовищами, а також особливостей реалізації цінностей у сучасному українському соціумі, спричинили особливу увагу дослідників й до

феномену духовності, зокрема у плані з'ясування її проявів у життєдіяльності індивіда. Оскільки саме у сфері духовного життя особистості формуються, діють і розгортаються всі без виключення цінності, з'ясування особливостей функціонування духовної сфери має неабияке значення не лише для теоретичної рефлексії провідних парадигмальних компонентів людського буття, але й для окреслення стратегії практичного вирішення глобальних проблем сучасності.

Досить важливою постає потреба формування нового типу людини, основоположними засадами життя якої має бути прагнення до індивідуального духовного становлення, морального самовизначення, саморефлексії та саморозвитку. А отже, суспільство повинно виробити таку систему цінностей, що дасть можливість особистості максимально самореалізуватися, водночас зміцнюючи гуманістичні засади самого соціуму.

Безсумнівно, духовний поступ суспільства неможливий без наукового обґрунтування процесів та механізмів духовного розвитку людини, а тому, сучасний філософський дискурс має орієнтуватись перш за все на антропологічно-аксіологічний підхід, встановлюючи визначальними у становленні особистості та її світогляду саме духовні цінності. Окрім того, на нашу думку, саме комплексний підхід, поєднуючи інтегративний і системний принципи дослідження, може слугувати плідною ідейною основою у дослідженні такого багатогранного та складного феномену як духовність, оскільки дає змогу розглядати її в єдності та взаємозв'язку структурних елементів, надаючи їм ціннісно-смыслового забарвлення.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Попри довгу історію аналізу проблематики духовності, зберігаються і щораз виникають нові нез'ясовні питання. Сучасні вітчизняні дослідники вивчаючи зазначену проблематику опираються на розробки зарубіжних науковців (зокрема у руслі екзистенційної філософії та різних напрямків філософської антропології): М. Бердяєва, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, Х. Ортега-і-Гасета, Ж. — П. Сартра, В. Франкла, Е. Фромма, М. Хайдегера, М. Шелера, О. Шпенглера, К. Ясперса та ін. Осмислення духовної проблематики в межах ціннісної парадигми здійснюється у працях наступних українських науковців: В.П. Андрущенко, В.С. Возняка, Л.В. Губернського, М.С. Кагана, Н.В. Караульної, С.Б. Кримського, В.А. Малахова, Л.В. Сохань, І.В. Степаненко, Н.В. Хамітова, В.Л. Храмової тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми та формулювання мети статті. Незважаючи на вагомий внесок вищезазначених учених у теоретичне осмислення феномену духовності, водночас, існує об'єктивна потреба подальшого всебічного розгляду особистісної духовності як цілісного системного утворення, через окреслення спектру аксіологічних характеристик її функціонування в контексті засад індивідуально-суспільного буття. Виходячи з вищезазначеного, визначена мета даної статті — на підставі комплексного аналізу феномену духовності як цілісного системного утворення, окреслити сутність та особливості функціонування окремих аспектів духовної сфери особистості через спектр аксіологічних

характеристик, а також з'ясувати сутність духовних потреб, духовної свободи; виявити смислові константи духовної діяльності та встановити ціннісні пріоритети у векторі духовних взаємовідносин «людина-світ».

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом всієї історії культури духовність задавала свідомості людини орієнтири руху у всіх сферах життєдіяльності. Вона ставала своєрідним мірилом гуманності, якості, абсолютної цінності тощо. Функціонуючи в різних умовах, духовність наповнюється різним конкретним змістом. Вона не існує в «чистому вигляді», а завжди реалізується в нескінченному різноманітті специфічних модифікацій, породжуючи різні духовні форми.

Духовність є цінніснозмістовим осердям людини. Це той взірць, до якого вона прагне у саморозвитку, орієнтуючись на вищі, абсолютні цінності. Вона представлена системою відповідних ідеалів, поглядів, настанов, моральних домінант та є проявом світоглядної зрілості особистості, мірою її розвитку. У цьому аспекті, духовність слід характеризувати як фундаментальне, системне особистісне утворення, що сполучає як сприйняття, розуміння людиною світу та свого місця у ньому, так і активну життєву позицію, життєствердну програму поведінки та діяльності, спрямовану на прогресивну його зміну на змістовно-ціннісних засадах. Причому існує явний діалектичний зв'язок між феноменами «особистість» та «духовність», оскільки сутнісна природа особистості завжди духовна, а духовний розвиток індивіда неможливо реалізувати поза його особистісною суб'єктною позицією.

Духовність — це особливий інтелектуальний, чуттєво-емоційний, вольовий стан, що сприяє формуванню потреби у пізнанні світу, себе, оточуючих людей, здатність людини до самовдосконалення через засвоєння духовних цінностей культури. Людина не просто живе в соціумі, вона переживає своє буття, її існування наповнене емоціями, почуттями, стимулами, мотивами. Духовність означає насамперед внутрішнє етичне відчуття не тільки свого «я», а й чужого. Їй властиві емпатійність, терпимість і повага до незнайомого «я», думок і почуттів інших людей. Дух надає животворчу силу організмові. Факт, що людина ставить екзистенціальні запитання, оцінює, обирає цінності, пріоритети та сенс життя тощо є доказом існування людського духу. За Хайдеггером, феномен духовного, реалізований як процес самопізнання, в якому розгортається сутність людини, виявляє себе у все більшій мірі олюднення людини. Людяність особистості лежить в основі її сутності [1].

Духовні цінності (на відміну від матеріальних) в процесі їх споживання не зникають, а, проростаючи у свідомість людини, стають частиною її духовного

світу, змістовно збагачуючи його. При цьому сприйняття, осмислення, інтеріоризація духовних цінностей у кожному конкретному випадку є суб'єктивними та пов'язаними з неповторним індивідуальним досвідом людини. Тому духовне споживання зазвичай є творчим процесом, що породжує видозміни особистісних характеристик.

Стосовно *духовних потреб людини*, то вони обумовлені її індивідуальними внутрішніми інтенціями. Такі потреби спонукають до творчої діяльності з внутрішнього духовного спонукання, прагнення пізнати навколишній світ і саму себе, зрозуміти вищий сенс свого існування, сконцентруватися на речах вищого порядку. Існування розвинутого комплексу духовних потреб накладає відбиток на всю структуру особистості, піднімаючи та облагороджуючи її найпростіші мирські потреби. Людина, наділена здатністю відчувати духовні потреби, точніше і краще сприймає навколишній світ у всьому його розмаїтті. Така людина легше і швидше розуміє, що поведінка узгоджена з нормами моралі, окрім ролі нормативного регулювання, дає відчуття емоційного задоволення та внутрішнього спокою, робить людину більш успішною, полегшує досягнення поставлених цілей [9].

Духовні потреби характеризуються принципово необмеженим характером. Рубежів зростання потреб духу не існує, більше того, чим більше вони задовольняються, тим більш стійкими та проникливими стають. Природними інгібіторами (стримувачами, обмежувачами) такого зростання можуть виступати лише обсяги уже накопичених людством духовних багатств, а також сила бажання та можливості людини брати участь у їх продукуванні. Духовні потреби постають як внутрішні спонукання людини до творчості, створення та споживання духовних цінностей, духовної комунікації.

Шлях розвитку особистості, за Гегелем, відбувається «через пробудження душі». Він пише: «Ми розглядаємо пробудження лише як процес, полягаючий в тому, що дух загалом знаходить і самого себе, і протистоючий йому світ». Дух знаходиться в постійному розвитку, він повинен пройти шлях до усвідомлення об'єктивного, необхідного в навколишньому світі, адже людина має прийняти цей світ і знайти в ньому своє місце. На цій стадії вона набуває здатності усвідомлювати свою духовну єдність з іншими людьми, тому «сенс виховання, за Гегелем, — перетворення душі». Завдяки духу індивід може досягнути себе, знаходячи здатність піднятися до досягнення своєї суб'єктивності [5, с. 152]. На це ж звертає увагу і М. О. Бердяєв: «Дух... на Землі... виражається не в об'єктивних структурах, а у свободі, справедливості, любові, творчості, в інтуїтивному пізнанні, не в об'єктивності, а в екзистенціальній суб'єктивності» [2, с. 456].

Цілком слушною є думка С. Б. Кримського стосовно духовності як принципу самопобудови людини, виходу до вищих ціннісних інстанцій конститування особистості та її менталітету та заклику до здійснення того, що не втілюється природним шляхом. «Духовність — це здатність переводити універсум зовнішнього буття до внутрішнього всесвіту особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини, її свобода від жорсткої залежності перед ситуаціями, які постійно змінюються. Духовність, врешті-решт, призводить до свого роду смислової космології, що поєднує образ світу з моральним законом особистості» [7, с. 23]. Безперечно, людина визначається насамперед суспільними умовами. Водночас, вихід з цієї зумовленості можливий лише через самовизначення особистості, її саморозвитку на підставах переживання ціннісно-смислових основ власного буття, що здобуваються нею в результаті освоєння духовної культури.

Духовність, основу якої складає *ієрархія ціннісних орієнтацій та сенсожиттєвих настанов особистості*, виражає її здатність до самотворення та приросту культурних надбань, що передбачає наявність свободи адекватної до її духовних запитів. Тож, важливо відзначити, що духовність особистості не обмежується лише її внутрішнім духовним світом, до неї також необхідно віднести безпосередній життєвий шлях та самодійснення через акти активної творчої діяльності як вияву духу. Саме завдяки діяльності, яка не лише задає людиновимірність світу, але й надає людському існуванню в ньому сенсожиттєвих, моральнісних ознак, духовність набуває універсального характеру, а відтак конститується як «ціннісно-смисловий Універсум» (С. Кримський) [6, с. 26].

Духовна діяльність є тією формою активного ставлення людської свідомості до навколишнього світу, результатом якого є: а) нові ідеї, образи, уявлення, цінності, що втілюються у філософських системах, наукових теоріях, творах мистецтва, моральних, релігійних, правових та інших поглядах; б) духовні суспільні зв'язки індивідів; в) прогресивний розвиток самої людини [10].

Реалізація вільного ціннісного вибору індивідом ґрунтується саме на принципі духовної *свободи* та потенційної відповідальності за обрання стратегічних напрямків особистісного самодійснення. Тому, духовність також є своєрідним випробовуванням людини свободою. «Завоювання духовності є головним завданням людського життя», — стверджував М. О. Бердяєв, водночас констатує її непорушні зв'язки та навіть тотожність із свободою: «Дух є не тільки інша реальність, ніж реальність природного світу, а й реальність в іншому сенсі. Дух є свобода

і вільна енергія, що проривається в природний та історичний світ. Необхідно стверджувати відносно правду дуалізму, без якого не зрозуміла незалежність духовного життя. Але це не є дуалізм духу і матерії, або душі і тіла. Це є насамперед дуалізм свободи і необхідності. Дух є свобода, а не природа. Дух є не складова частина людської природи, а є вища якісна цінність. Духовна якісність і духовна цінність людини визначається не деякою природою, а поєднанням свободи і благодаті» [4, с. 321–322]. Людина — вільний, надприродний дух, мікрокосм, якому субстанціонально притаманна вільна енергія, творча енергія. Причому творчість невід’ємна від свободи, бо лише вільний здатний творити. Це «чиста творчість», яка може висловити себе повно тільки в мистецтві, любові, моралі та є священною [3, с. 178.].

Як уже зазначалось вище, духовне життя особистості є особливим *активно-діяльним модусом освоєння людиною світу*, як зовнішнього — природи і суспільства, так і внутрішнього — в плані формування і розвитку його власних ціннісних інтенцій. Джерелом збагачення внутрішнього духовного світу людини є об’єктивна дійсність, безпосередньо оточуючий людину навколишній світ та її соціальний досвід у різних сферах функціонування. Проте, як влучно спостеріг І.Я. Франко, «наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом: обік смислів, що приносять нам враження зверхнього світу, у нас є органи власної внутрішньої діяльності, не зовсім залежні від смислових імпульсів, хоча нерозривно зв’язані з самою природою нашого організму. Всі об’яви функції тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою «душа». Філософ запропонував декілька головних виявів душевного життя, а саме: *пам’ять*, тобто можливість переховування і репродукування давніх вражень або взагалі давніх імпульсів та змін у нашій організмі, далі — *свідомість*, тобто можливість відчувати враження, імпульси і зміни як щось окреме від нашого «я»; *чуття*, тобто можливість реагувати на зверхні або внутрішні імпульси; *фантазію*, тобто можливість комбінування і перетворювання образів, достарчуваних пам’яттю; і, вкінці, *волю*, тобто можливість звернення наших фізичних чи духовних сил в якісь одним напрямі» [11, с. 13].

Моральна практика виступає певною поєднуючою ланкою між теорією й життєвим досвідом, який орієнтується, насамперед, на сферу повсякденного існування людини, де, за словами М. Гайдеггера, й «вершиться істина буття». Духовність є способом самовибудовування людської особистості. Вона постає покликанням, що пов’язане з вибором людиною власної долі, водночас будучи і «необхідною умовою виходу за рамки повсякденності, подолання кінцевості, обмеженості свого буття» [8, с. 169].

Основним організуючим елементом структури духовного світу особистості виступає *світогляд*, який, за твердженням В.І. Шинкарука, являє собою форму суспільної самосвідомості людини, водночас будучи способом духовно-практичного освоєння світу. Світогляд виступає своєрідною духовною призмою, що визначає життєву позицію особистості, окреслює горизонт світобачення, надає соціального змісту життєвим цілям людини, формує емоційно забарвлену установку світовідношення. Найважливішими структурними елементами світогляду особистості, є ціннісні орієнтації [12, с. 67].

Ще одна форма духовного освоєння людиною дійсності — *пізнання*, побудована на активній, цілеспрямованій діяльності суб’єкта, направленої на осмислення та відображення об’єктивної дійсності через набуття, вироблення системи знань, мета якого є безпосереднє осягнення істини. Щоб нормально існувати, діяти, людина спершу повинна отримати точний образ об’єктивної реальності. Вона має пізнати її, опанувати своїм духом. І чим складнішою стає життєдіяльність людей, мінливішою динаміка соціальної організації, масштабнішим їх впливу на природу, тим більшої активізації і розвитку пізнавальної діяльності це вимагає.

Реалізація духовності через *релігійність* відбувається тоді, коли, різноманітний духовний досвід виступає як єдність людини з Богом, коли глибинне «я» людини пов’язане з духовністю. Дух є початком, який синтезує, підтримує єдність особистості. При цьому людина повинна весь час здійснювати творчий акт по відношенню до самої себе. В цьому творчому акті відбувається самостворення особистості. «Це є постійна боротьба з багатьма несправжніми «я» у людині. Глибинне «Я» людини пов’язане з духовністю, тобто з духом, як вищою, надприродною інстанцією» [4, с. 324]. Спорідненої думки дотримується С. Франк: «Я маю досвід духовної реальності насамперед найближчим чином у формі «мого *духовного життя*» як найбільш глибокого та істотного елементу мого безпосереднього самобуття; але у цьому ж досвіді вміщується і усвідомлення мого *торкання духовних реальностей*, що мене перевищують (наприклад, мого «служіння» «істині», «добру», «красі», «Богу» — мого слідування заклику вищих сил). «... Істинну, повноцінну реальність безпосереднє самобуття набуває, лише оскільки воно пускає коріння у ґрунт іншого буття, ніж воно саме, — у ґрунт *духовного буття*» [10, с. 557].

Духовність є найціннішим виміром буття, вона співвіднесена з абсолютним цінностями, вічністю, творчістю та свободою. Дух людини, як подих життєдайності, пронизує душевний і тілесний рівні

людської особистості, вносячи в них божественне начало — *любов*. Людина потребує розвивати атрибуту свого духу через співпрацю з Творцем. Відтак, у дарованій їй свободі людина може віднайти місце у своєму житті для іншого і по-справжньому вчитись любити себе, ближніх та Бога, тим самим реалізуючи смисл духу через його творчу активність — бути в особистісній гармонії зі собою, оточуючим світом та йти шляхом самозвернення, самовдосконалення. Саме любов єднає воедино істину, добро і красу, виявляючи в цьому вищому синтезі духовний фундамент буття. Вона є вищою формою духовного взаємозв'язку людини зі світом, через яку остання єднається з буттям, з Богом, з ближніми і з власною душею. Любов не випадково стала символом всіх духовних традицій людства.

Духовний розвиток особистості є динамічним процесом, що включає підйоми та спади, актуалізує життєво важливі вибори, правильність яких позначається на життєвому шляху. Причому душа — є «енергетичним потенціалом» людини, цариною «прихованих здатностей». Душевність, дух, духовність — це «актуалізовані потенції», якості, які душа набуває чи не набуває у бутті.

Висновки й перспективи подальших наукових пошуків. Духовність — це стрижень, фундамент внутрішнього світу людини. Духовно багата людина живе в гармонії із собою і світом, у неї сформована ціннісно-смилова сфера, розвинені моральні якості та риси, а життєві установки спрямовані на духовний саморозвиток та ідейне освоєння світу. Становлення духовності — вища мета кожного індивіда, адже в міцному ґрунті духовності зростає і особистість людини. Духовність — прагнення подолати себе в своїй свідомості, самореалізуватись, досягти високих цілей, слідувати особистому та суспільному ідеалу, загальнолюдським цінностям, істині, добру, красі.

Водночас головне життєве досягнення особистості криється не лише в задоволенні духовних потреб, але й у використанні їх на благо суспільства. Духовність нашого часу, таким чином, повинна включати осмислення потреби людської активності задля вдосконалення соціокультурного буття, що водночас створить передумови для реальної гуманізації світу та подолання глобальних проблем людства.

Простір дослідження духовної сфери — безмежний, а тому є ґрунтовні підстави та перспективи його подальшого осмислення.

Література

1. Heidegger M., Letter on 'Humanism', translated by William McNeil, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
2. Бердяев Н. А. Дух и реальность // Философия свободного духа. — М.: Республика, 1994. — 456 с.
3. Бердяев Н. А. Смысл творчества (опыт оправдания человека). — М.: Изд-во г. А. Лемана и С. И. Сахарова, 1916. — С. 178–179.
4. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Н. Бердяев О назначении человека. М.: Республика, 1993. — 383 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем. Г. Г. Шпета; отв. ред. М. Ф. Быкова. — М.: Наука, 2000. — 495 с.
6. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. — К.: ПАРАПАН, — 2003. — 240 с.
7. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. — 1992. — № 12. — С. 21–28.
8. Степаненко І. В. Метаморфози духовності в ландшафтах буття / І. В. Степаненко. — Харків: ОВС, — 2002. — 256 с.
9. Уледов А. К. Духовная жизнь общества / А. К. Уледов. М.: Знание. — 1980. — 271 с.
10. Франк С. А. Сочинения / С. А. Франк. — Минск: Харвест, М.: АСТ, 2000. — 800 с.
11. Франко І. Я. Из секретів поетичної творчості / Іван Якович Франко // 1898. — С. 13.
12. Шинкарук В. И. Философия и мировоззрение // Общественные науки. 1979. № 5. — С. 61–74.